

Φίλη μαθήτριά, φίλε μαθητή,

Το συγκεκριμένο βιβλίο έχει στόχο να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του μαθήματος της *Ιστορίας* της Γ΄ Τάξης Γυμνασίου, προσφέροντας μια συστηματική παρουσίαση των διδασκόμενων ιστορικών περιόδων.

Γι' αυτό, ακολουθώντας την ύλη του σχολικού βιβλίου και με οδηγό το βιβλίο του καθηγητή, το βιβλίο σε κάθε ενότητα περιλαμβάνει:

- ✓ **Σχεδιάγραμμα** της ιστορικής αφήγησης
- ✓ **Ανάπτυξη των βιβλιογραφικών πηγών** του σχολικού βιβλίου
- ✓ **Ανάλυση των εικονογραφικών πηγών** του σχολικού βιβλίου
- ✓ **Απαντήσεις στις Ασκήσεις – Δραστηριότητες** του σχολικού βιβλίου
- ✓ **Ερωτήσεις κατανόησης**, οι απαντήσεις των οποίων βρίσκονται στο τέλος του βιβλίου.

Θεωρώντας τη γνώση του ιστορικού παρελθόντος χρήσιμη για την κατανόηση του παρόντος και παράλληλα γόνιμη και μαγευτική διαδικασία, η οποία στηρίζεται περισσότερο στην κατανόηση και τον συσχετισμό των ιστορικών γεγονότων και των συγκυριών παρά στην αποστήθιση, ευελπιστούμε αυτό το βιβλίο να αποτελέσει ένα ουσιαστικό και ωφέλιμο εφόδιο για τη γνωριμία σου με τη νεότερη και σύγχρονη ιστορία.

Κατερίνα Πάπαρη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Η εποχή του Διαφωτισμού	11
2. Η Αμερικανική Επανάσταση.....	29
3. Η έκρηξη και η εξέλιξη της Γαλλικής Επανάστασης (1789-1794)	36
4. Η τελευταία φάση της Γαλλικής Επανάστασης (1794-1799) και η εποχή του Ναπολέοντα (1799-1815).....	50
5. Ο Ελληνισμός από τα μέσα του 18ου έως τις αρχές του 19ου αι.	61
6. Τα επαναστατικά κινήματα των ετών 1820-1821 στην Ευρώπη	72
7. Η Φιλική Εταιρεία και η κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες.....	80
8. Η εξέλιξη της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1827)	87
9. Πρώτες προσπάθειες των επαναστατημένων Ελλήνων για συγκρότηση κράτους.....	100
10. Ελληνική Επανάσταση και Ευρώπη	108
11. Τα επαναστατικά κύματα του 1830 και του 1848 στην Ευρώπη	118
12. Η ωρίμανση της βιομηχανικής επανάστασης	127
13. Κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις της βιομηχανικής επανάστασης	135
14. Οι ενοποιήσεις της Ιταλίας και της Γερμανίας. Νέα εθνικά κράτη στα Βαλκάνια	145
15. Αποικιοκρατία και αποικιακός ανταγωνισμός.....	154
16. Εξελίξεις στην αμερικανική ήπειρο, στην Κίνα και στην Ιαπωνία.....	161
17. Ο Ι. Καποδίστριας ως κυβερνήτης της Ελλάδας (1828-1831). Η ολοκλήρωση της Ελληνικής Επανάστασης (1829).....	172
18. Από την άφιξη του Όθωνα (1833) έως την 3η Σεπτεμβρίου 1843	182
19. Από την 3η Σεπτεμβρίου έως την έξωση του Όθωνα (1862).....	190
20. Από την έξωση του Όθωνα (1862) έως το κίνημα στο Γουδί (1909)	200
21. Το κρητικό ζήτημα (1821-1905).....	209
22. Τα Βαλκάνια των αλληλοσυγκρουόμενων εθνικών επιδιώξεων	216
23. Η ελληνική οικονομία και κοινωνία κατά τον 19ο αιώνα.....	224
24. Επισημείες και στοχασμός στον κόσμο τον 19ο αιώνα	234
25. Τέχνες και Γράμματα στον κόσμο τον 19ο αιώνα.....	241
26. Πνευματική ζωή, Γράμματα και Τέχνες στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα	248
27. Το κίνημα στο Γουδί (1909).....	262
28. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος πρωθυπουργός: η βενιζελική πολιτική της περιόδου 1910-1912.....	268
29. Οι βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1913).....	273
30. Η Ελλάδα και τα Βαλκάνια αμέσως μετά τους βαλκανικούς πολέμους	280
31. Τα αίτια, η έκρηξη και τα μέτωπα του Α' Παγκόσμιου Πολέμου.....	289
32. Η Ελλάδα στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο – Ο Εθνικός Διχασμός	298
33. Η ρωσική επανάσταση	304

34. Η λήξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και οι μεταπολεμικές ρυθμίσεις.....	314
35. Οι διεκδικήσεις της Αντάντ και της Ελλάδας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία	321
36. Ο Ελληνισμός της δυτικής Μικράς Ασίας και του Πόντου	325
37. Το τουρκικό εθνικό κίνημα.....	330
38. Ο μικρασιατικός πόλεμος (1919-1922).....	334
39. Εξελίξεις σε Ελλάδα και Τουρκία μετά τον μικρασιατικό πόλεμο	342
40. Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 και η Μεγάλη Ύφεση.....	352
41. Κοινωνικές διαστάσεις της κρίσης του 1929	358
42. Πολιτικές διαστάσεις της κρίσης του 1929.....	364
43. Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936	372
44. Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο.....	380
45. Το προμηνύματα και τα αίτια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου	389
46. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος	396
47. Η συμμετοχή της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.....	404
48. Κατοχή, Αντίσταση και Απελευθέρωση.....	410
49. Τα αποτελέσματα του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και η ίδρυση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών	420
50. Η πολιτική διαίρεση της μεταπολεμικής Ευρώπης	429
51. Διπολισμός και Ψυχρός Πόλεμος.....	437
52. Το τέλος της αποικιοκρατίας και η ανάδυση του Τρίτου Κόσμου	444
53. Η κατάρρευση των λαϊκών δημοκρατιών και η μεταψυχροπολεμική Ευρώπη	453
54. Ο εμφύλιος πόλεμος και τα κύρια προβλήματα της μετεμφυλιακής Ελλάδας (1944-1963). Ο κυπριακός αγώνας (1955-1960).....	462
55. Όξυνση της πολιτικής κρίσης και η δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967 (1963-1974).....	472
56. Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση έως τις αρχές της δεκαετίας του '80 (1974-1981) ...	480
57. Η Ελλάδα κατά τη δεκαετία του '80 (1981-1989).....	487
58. Η Ελλάδα στη μεταψυχροπολεμική εποχή (1989-2001).....	492
59. Οι κυριότεροι σταθμοί στις προσπάθειες ενοποίησης της Ευρώπης (1951-2001).....	499
60. Η Ελλάδα και οι διαδικασίες ενοποίησης της Ευρώπης. Η Ελλάδα κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	504
61. Επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις στον κόσμο τον 20ό αιώνα	510
62. Τέχνες στον κόσμο τον 20ό αιώνα	518
63. Η ποίηση και η πεζογραφία στον κόσμο τον 20ό αιώνα	525
64. Τα Γράμματα στην Ελλάδα τον 20ό αιώνα	530
65. Οι Τέχνες στην Ελλάδα τον 20ό αιώνα.....	539
Απαντήσεις	545

Σχεδιάγραμμα της ενότητας

α. Εξελίξεις στην Ευρώπη κατά τον 17ο και τον 18ο αιώνα	
Η αγροτική επανάσταση	<ul style="list-style-type: none"> – Κατά τον 17ο και τον 18ο αιώνα συντελέστηκαν στην Ευρώπη μεταβολές: <ul style="list-style-type: none"> • αύξηση του πληθυσμού. • μεταβολές στην αγροτική οικονομία: <ul style="list-style-type: none"> α) δημιουργία μεγάλων αγροκτημάτων, β) εφαρμογή νέων μεθόδων καλλιέργειας, γ) επέκταση της χρήσης μηχανημάτων. – Στόχος των μεταβολών ήταν να καλυφθούν οι ανάγκες του συνεχώς αυξανόμενου πληθυσμού.
Η ανάπτυξη του εμπορίου	<ul style="list-style-type: none"> α) Διεξαγωγή τριγωνικού εμπορίου ανάμεσα στην Ευρώπη, την Αφρική και την Αμερική. β) Διεξαγωγή εμπορίου στο εσωτερικό της ευρωπαϊκής ηπείρου, που είχε ως αποτέλεσμα τη συσσώρευση κεφαλαίων στα χέρια Ευρωπαίων επιχειρηματιών.
Η βιομηχανική επανάσταση	<ul style="list-style-type: none"> – Η αύξηση της ζήτησης έφερε μεταβολές στη διαδικασία παραγωγής μεταποιημένων προϊόντων, με κυριότερη τη χρήση νέων μηχανών με μεγάλες δυνατότητες. – Επιχειρηματίες: διέθεταν κεφάλαια. – Χιλιάδες άνεργοι αγρότες είχαν καταφύγει στις πόλεις αναζητώντας εισόδημα. – Το αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία μεγάλων εργοστασίων, δηλαδή η εκβιομηχάνιση (η γέννηση της βιομηχανίας). – Την περίοδο 1750-1780, στη Μ. Βρετανία, οι μεταβολές αυτές αποτέλεσαν την πρώτη φάση του φαινομένου που ονομάστηκε βιομηχανική επανάσταση.
Κοινωνικές μεταβολές	<ul style="list-style-type: none"> – Η αστική τάξη (βιομήχανοι, τραπεζίτες, μεγαλέμποροι) ενίσχυσε τη θέση της. – Οι αριστοκράτες προσπαθούσαν να διαφυλάξουν τα προνόμιά τους. <i>Εξαι-</i>

	<p>ρηση αποτέλεσε η Μ. Βρετανία, όπου οι αριστοκράτες είχαν αρχίσει να ασχολούνται με τις νέου τύπου οικονομικές δραστηριότητες.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Οι αγρότες ήταν η πλειονότητα του πληθυσμού. – Τα ασθενέστερα κοινωνικά στρώματα των πόλεων ζούσαν σε άσχημες συνθήκες.
Η πολιτική κατάσταση	<ul style="list-style-type: none"> – Παρέμενε στάσιμη. – Η εξουσία σε όλα τα κράτη της Ευρώπης ήταν συγκεντρωμένη στα χέρια του βασιλιά (απόλυτη μοναρχία). <i>Εξάιρεση</i> αποτελούσε η Μ. Βρετανία, όπου οι πιέσεις της αριστοκρατίας και των αστών είχαν οδηγήσει στα τέλη του 17ου αι. στην αναγνώριση ορισμένων πολιτικών δικαιωμάτων στα μέλη των οικονομικά ισχυρότερων τάξεων.
Η πρόοδος των φυσικών επιστημών	<ul style="list-style-type: none"> – Είχε αρχίσει να γίνεται αισθητή από τον 17ο αι. – Άνοιξε τον δρόμο για την απελευθέρωση από τις προλήψεις του Μεσαίωνα. – Διανοούμενοι, βασισμένοι στη λογική, επιχειρούσαν να ανακαλύψουν φυσικούς νόμους που πίστευαν ότι διέπουν τη λειτουργία του κόσμου.
Πρωτοπόροι	<ul style="list-style-type: none"> – Ο <i>Φράνσις Μπέικον (Βάκων)</i> υποστήριξε ότι κάθε επιστημονική θέση πρέπει να επαληθεύεται με πείραμα για να γίνεται αποδεκτή. – Ο <i>Ρενέ Ντεκάρτ (Καρτέσιος)</i> τόνισε ότι η συστηματική αμφιβολία είναι ο μόνος δρόμος προς την αληθινή γνώση. – Ο <i>Τζον Λοκ</i> διατύπωσε τη θέση ότι οι άνθρωποι έχουν απαραβίαστα φυσικά δικαιώματα. – Ο <i>Ισαάκ Νεύτων</i>, εφαρμόζοντας την επαγωγική μέθοδο (διανοητική πορεία από το ειδικό στο γενικό), διατύπωσε τον νόμο της παγκόσμιας έλξης και υποστήριξε ότι το Σύμπαν λειτουργεί με βάση φυσικούς νόμους.
β. Το κίνημα του Διαφωτισμού	
Οι θέσεις Ευρωπαίων διανοούμενων του 17ου αι.	<ul style="list-style-type: none"> α) Η απόρριψη κάθε αυθεντίας. β) Η κριτική κάθε υφιστάμενης γνώσης. γ) Η αποδοχή της λογικής ως του μόνου ασφαλούς τρόπου ερμηνείας του κόσμου. δ) Η πεποίθηση ότι ο άνθρωπος μπορεί να προοδεύει διαρκώς.
Διαφωτισμός	<ul style="list-style-type: none"> – Κίνημα που πρωτοεμφανίστηκε στην Αγγλία του τέλους του 17ου αι., κορυφώθηκε στη Γαλλία του 18ου αι. και εξαπλώθηκε στην Ευρώπη και έξω από αυτήν. – Οι εκπρόσωποί του ονομάστηκαν φιλόσοφοι ή διαφωτιστές. – Σημαντικότεροι ήταν οι Ρουσό, Βολτέρος, Ντιντερό, Μοντεσκιέ και Ντ'Αλαμπέρ.

Διαφωτισμός και πολιτική	<ul style="list-style-type: none"> - Ο Διαφωτισμός υπήρξε κίνημα βαθύτατα πολιτικό. - Μέσα απ' αυτόν η κοινωνικά ανερχόμενη αστική τάξη διαμόρφωσε τα πολιτικά επιχειρήματα που ήταν αναγκαία για να διεκδικήσει συμμετοχή στη λήψη πολιτικών αποφάσεων.
Τα φυσικά δικαιώματα	<ul style="list-style-type: none"> - Αποτέλεσαν θεμελιώδη πολιτική έννοια του Διαφωτισμού. - Ήταν από τις θέσεις-εβλήματα της αστικής τάξης. - Για τους διαφωτιστές όλοι οι άνθρωποι έχουν ορισμένα δικαιώματα (ζωής, ιδιοκτησίας, ισότητας απέναντι στον νόμο, ελευθερίας σκέψης και έκφρασης) τα οποία δεν μπορεί να καταργήσει καμία εξουσία. - Η ιδιαίτερη αναφορά στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας απηκούσε τις επιδιώξεις της ανερχόμενης αστικής τάξης.
Το κοινωνικό συμβόλαιο	<ul style="list-style-type: none"> - Θεωρία που διατυπώθηκε από τον <i>Τζον Λοκ</i>. - Σύμφωνα με αυτή, τα άτομα δέχθηκαν να παραχωρήσουν ορισμένες από τις ελευθερίες τους, προκειμένου να συμβιώσουν, και το κράτος εγγυήθηκε αυτή τη συμφωνία (κοινωνικό συμβόλαιο). - Αν το κράτος παραβεί τους όρους αυτού του κοινωνικού συμβολαίου και γίνει τυραννικό, τότε οι άνθρωποι έχουν το δικαίωμα της αντίστασης. - Ο <i>Ρουσό</i>, ριζοσπαστικότερος, υποστήριξε ότι η πολιτική εξουσία πρέπει να βρίσκεται στα χέρια του λαού και όχι κάποιου ηγεμόνα.
Η γενική βούληση	<ul style="list-style-type: none"> - Όρος που προτείνει ο <i>Ρουσό</i>. - Είναι η σύνθεση των ατομικών βουλήσεων μέσα από την οποία εκφράζεται το δημόσιο συμφέρον. - Η γενική βούληση εκφράζεται με τη συμμετοχή του λαού στη λήψη των αποφάσεων.
Η διάκριση των εξουσιών	<ul style="list-style-type: none"> - Σημαντική υπήρξε η συμβολή του <i>Μοντεσκιέ</i>. - Οι φορείς της εξουσίας θα πρέπει να είναι διαφορετικοί: <ul style="list-style-type: none"> α) Η εκτελεστική εξουσία ασκείται από το σώμα που εφαρμόζει τους νόμους (κυβέρνηση). β) Η νομοθετική από το σώμα που θεσπίζει τους νόμους (βουλή). γ) Η δικαστική από εκείνους που ελέγχουν την τήρηση των νόμων (δικαστές). - Οι υποστηρικτές της διάκρισης των εξουσιών πίστευαν ότι οι εκάστοτε φορείς της εκτελεστικής εξουσίας δεν θα συγκέντρωναν τόσο δύναμη ώστε να κάνουν κατάχρησή της.
Η φωτισμένη δεσποτεία	<ul style="list-style-type: none"> - Οι θέσεις του Διαφωτισμού επηρέασαν την πολιτική πραγματικότητα του 18ου αι.

	<ul style="list-style-type: none"> – Πολλές από αυτές τις θέσεις αποτελούν θεμέλια των σύγχρονων δημοκρατιών. – Ορισμένοι μονάρχες εφάρμοσαν κάποιες από τις ιδέες του Διαφωτισμού (περιορισμός των προνομίων των ανώτερων τάξεων, λήψη μέτρων κοινωνικής πρόνοιας, ενίσχυση των Γραμμάτων και των Τεχνών) για να κάνουν το κράτος τους πιο αποτελεσματικό και να ισχυροποιήσουν την εξουσία τους. – Αυτή η παραλλαγή απόλυτης μοναρχίας ονομάστηκε φωτισμένη δεσποτεία. – Εκπρόσωποί της ήταν ο Φρειδερίκος Β΄ της Πρωσίας, η Μαρία Θηρεσία της Αυστρίας και ο γιος της Ιωσήφ, η Αικατερίνη Β΄ της Ρωσίας. – Η καταλυτική δύναμη των πολιτικών ιδεών του Διαφωτισμού έμελλε να φανεί στις δύο μεγάλες επαναστάσεις του 18ου αιώνα, την αμερικανική και τη γαλλική.
Διαφωτισμός και θρησκεία	<ul style="list-style-type: none"> – Οι περισσότεροι διαφωτιστές υιοθετούσαν τον ντεϊσμό¹, ενώ άλλοι ήταν άθεοι. – Όλοι ασκούσαν αυστηρή κριτική στην Καθολική Εκκλησία και την κατηγορούσαν για φανατισμό. – Οι διαφωτιστές πίστευαν ότι μόνο η καθιέρωση της ανεξιθρησκίας θα απάλλαζε τους ανθρώπους από τη μισαλλοδοξία.
Διαφωτισμός και εκπαίδευση	<ul style="list-style-type: none"> – Για τους διαφωτιστές η εκπαίδευση ήταν ένα από τα μέσα για τη διασφάλιση της συνεχούς προόδου του ανθρώπου. – Ο Ρουσό, στον <i>Αιμίλιο</i>, υποστήριξε ότι: <ul style="list-style-type: none"> α) η εκπαίδευση πρέπει να βασίζεται στην προσωπική αναζήτηση του διδασκόμενου. β) ο δάσκαλος δεν πρέπει να λειτουργεί ως αυθεντία. γ) χρειάζεται μόνο να θέτει ερωτήματα και να οδηγεί τον μαθητή στην ανακάλυψη απαντήσεων.
Διαφωτισμός και οικονομικός φιλελευθερισμός	<ul style="list-style-type: none"> – Γάλλοι οικονομολόγοι υποστήριξαν ότι η οικονομία θα πρέπει να αφεθεί να λειτουργήσει «φυσικά», δηλαδή δίχως τις κρατικές παρεμβάσεις του μερκαντιλισμού.²

1. **Ντεϊσμός:** θρησκευτική και φιλοσοφική θεωρία που γνώρισε μεγάλη διάδοση μεταξύ των μορφωμένων την εποχή του Διαφωτισμού. Κατά τον ντεϊσμό, ο Θεός είναι ο δημιουργός του κόσμου, αλλά δεν ρυθμίζει την τύχη του και δεν παρεμβαίνει στις ανθρώπινες υποθέσεις.

2. **Μερκαντιλισμός (ή εμποροκρατία):** οικονομική πρακτική που κυριάρχησε στην Ευρώπη από τον 16ο έως και τον 18ο αιώνα και αξιολογούσε τον πλούτο μιας χώρας με κριτήριο τα αποθέματά της σε πολύτιμα μέταλλα. Για τον μερκαντιλισμό, η αξία των εξαγωγών έπρεπε να είναι υψηλότερη από την αξία των εισαγωγών, ώστε με το πλεόνασμα να αγοράζονται πολύτιμα μέταλλα. Για να επιτευχθεί αυτό, το κράτος παρενέβαινε δραστηρικά στην οικονομία επιδιώκοντας την αύξηση των εξαγωγών και τον περιορισμό των εισαγωγών (ενίσχυση εγχώριων βιομηχανιών, επιβολή υψηλών δασμών σε κάποια εισαγόμενα προϊόντα κτλ.). Η πολιτική αυτή έθεσε σοβαρούς φραγμούς στην οικονομική δραστηριότητα των αστών.

	<ul style="list-style-type: none"> – Η αντίληψη αυτή ονομάστηκε «φυσιοκρατία» και οι υποστηρικτές της «φυσιοκράτες».
Φυσιοκρατία	<ul style="list-style-type: none"> – Αναπτύχθηκε στη Γαλλία. – Κύριος εκπρόσωπος ήταν ο οικονομολόγος Κενέ.
Ο οικονομικός φιλελευθερισμός	<ul style="list-style-type: none"> – Γεννήθηκε στην Αγγλία από την κριτική στον μερκαντιλισμό. – Υποστήριζε ότι το κράτος δεν πρέπει να επεμβαίνει παρά ελάχιστα στην οικονομική ζωή. – Εισηγητής του ήταν ο Άνταμ Σμιθ με το έργο του <i>Έρευνες για τη φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών</i> (1776).
Η Εγκυκλοπαίδεια	<ul style="list-style-type: none"> – Οι ιδέες του Διαφωτισμού συνοψίσθηκαν στην <i>Εγκυκλοπαίδεια</i>. – Ήταν συλλογικό έργο 33 τόμων. – Σε αυτό οι διαφωτιστές παρουσίασαν όλες τις νέες γνώσεις, καθώς και τις νέες ιδέες και αντιλήψεις για διάφορα οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά και άλλα θέματα. – Πρωτεργάτες ήταν οι Γάλλοι διαφωτιστές Ντιντερό και Ντ' Αλαμπέρ.
Η διάδοση των ιδεών του Διαφωτισμού	<ul style="list-style-type: none"> – Οι διαφωτιστικές ιδέες διαδόθηκαν, αρχικά, στα ανώτερα μορφωμένα κοινωνικά στρώματα. – Πολλές από αυτές έγιναν δημοφιλείς μέσα από την κυκλοφορία εκλαϊκευτικών βιβλίων, τα οποία έφεραν σε επαφή ευρύτερα τμήματα της κοινωνίας με τον επιστημονικό λόγο. – Σύντομα οι ιδέες αυτές διαδόθηκαν σε ολόκληρη την Ευρώπη και έξω από αυτήν.

Ανάπτυξη των βιβλιογραφικών πηγών του σχολικού βιβλίου

1. Οι κοινωνικές επιπτώσεις της εκβιομηχάνισης. [σελ. 10]

- Ποιες ήταν οι κοινωνικές επιπτώσεις από την εκβιομηχάνιση της παραγωγής κατά τον 18ο αι.;
- Ποιες ήταν οι οικονομικές επιπτώσεις της εκβιομηχάνισης τόσο για τους εργοστασιάρχες όσο και για το εργατικό δυναμικό;
- Οι κοινωνικές επιπτώσεις που επέφερε η εκβιομηχάνιση της παραγωγής, όπως προκύπτει από την πηγή, εντοπίζονται στα χαμηλά ημερομίσθια, την ανεργία και την εκμετάλλευση της παιδικής εργασίας. Με τη δημιουργία των εργοστασίων περιορίστη-

καν οι ανάγκες σε εργατικά χέρια και επιπλέον οι απαιτήσεις σε προσόντα ήταν μηδαμινές. Οι εργοδότες έτσι προτιμούσαν να προσλαμβάνουν ως ανειδίκευτους εργάτες γυναίκες και παιδιά, που εργάζονταν συνήθως από το πρωί μέχρι το βράδυ, παράγοντας, στην προκειμένη περίπτωση, τεράστιες ποσότητες βαμβακερού υφάσματος, έναντι πενιχρής αμοιβής. Επιπλέον, η ελαχιστοποίηση ανάγκης εργατικών χεριών σε αντίθεση με την προσφορά, καθώς πολλοί πρώην αγρότες κατέφευγαν στα αστικά κέντρα αναζητώντας εισόδημα, μεγάλωναν τα ποσοστά ανεργίας. Τέλος, η απασχόληση παιδιών στα εργοστάσια, που αποτελεί προέκταση της εκμετάλλευσης της ανάγκης για εργασία, έθιγε το ζήτημα της εκμετάλλευσης της παιδικής εργασίας. Από τις κοινωνικές αυτές επιπτώσεις διαπιστώνουμε ότι η εκμηχάνιση της παραγωγής επέφερε την ολοένα μεγαλύτερη εξαθλίωση των ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων, ενώ απέφερε μεγάλο πλούτο στα χέρια των επιχειρηματιών.

- Όπως παρατηρούμε από την πηγή, ο Άγγλος επιχειρηματίας ξεκίνησε την επιχείρησή του με μηδαμινό κεφάλαιο («πέντε λίρες όλες κι όλες») και κατέληξε να κερδίζει τεράστια ποσά, δημιουργώντας, έτσι, μια περιουσία που ξεπερνούσε τις είκοσι χιλιάδες λίρες. Με την εκτεταμένη χρήση των τεχνικών μέσων στη διαδικασία της παραγωγής περιορίστηκε η χειρωνακτική εργασία και το κόστος παραγωγής, επιφέροντας ταυτόχρονα αύξηση της παραγωγής και του κέρδους. Οι υψηλοί αυτοί ρυθμοί ανάπτυξης οδήγησαν σταδιακά στη βιομηχανική οικονομία εις βάρος του εργατικού δυναμικού, που για αρκετά χρόνια θα εργαζόταν και θα ζούσε σε άθλιες συνθήκες κλιμακώνοντας έτσι την κοινωνική αδικία και εκμετάλλευση.

2. Ο ορθός λόγος εναντίον της προκατάληψης. [σελ. 11]

- **Ποιες είναι οι απόψεις του Ντεκάρτ για τον ορθολογισμό και την αλήθεια έναντι της προκατάληψης;**

Ο Ντεκάρτ (Καρτέσιος), θεμελιωτής της φιλοσοφικής αμφιβολίας, στο έργο του *Λόγος Περί της Μεθόδου* παρουσιάζει την αμφιβολία ως βασική αρχή της μεθόδου του. Σε αυτή την αρχή περιλαμβάνεται όλη η σκέψη του φιλοσόφου και η ανάπτυξη του επιστημονικού πνεύματος. Ο Ντεκάρτ διακήρυττε ότι ο άνθρωπος οφείλει να αμφιβάλει για τα πάντα και να μη δέχεται τίποτα ως αληθινό αν δεν το ελέγξει πρώτα η λογική του και δεν το επιβεβαιώσει ως αληθι-

Ο ορθολογισμός

Ο καινοφανής χαρακτήρας του ορθολογισμού αποκαλύφθηκε το πρώτο ήμισυ του 17ου αιώνα χάρη στις αλληλένδετες με την ανάπτυξη της τεχνολογίας προόδους της φυσικής και της μηχανικής. Τον ανέδειξε σε ερευνητική μέθοδο η ιδιοφυΐα του Καρτέσιου και τον όξυνε ακόμη περισσότερο το έργο του Νεύτωνα και του Λοκ. Ο ορθολογισμός εξοβέλισε τη μαγική αντίληψη του σύμπαντος: στο εξής η ύλη θα υπόκειται στην αιτιοκρατία. Ο κόσμος θεωρεί πλέον πως η ανθρώπινη διάνοια μπορεί να ανακαλύψει τους απαράβατους νόμους του υλικού κόσμου

νό. Για να κατακτήσει ο άνθρωπος την αλήθεια και να θεμελιώσει την επιστήμη, πρέπει να παραμερίσει τη βιαστική και άκριτη αποδοχή μιας θέσης και τις προκαταλήψεις του και να δέχεται μόνο το εργαλείο που του προσφέρει η λογική του.

Ο Ντεκάρτ θεωρήθηκε πατέρας της νεότερης φιλοσοφίας, επειδή εισήγαγε τη μεθοδολογική αμφιβολία. Αίτημα του ορθού λόγου είναι να μη γίνεται τίποτα αποδεκτό που δεν θα θεωρείται εντελώς βέβαιο και αναμφισβήτητο. Η αμφιβολία μάς απαλλάσσει από τις προλήψεις και είναι το μέσο για να φτάσουμε στη βέβαιη και αληθινή γνώση.

εάν τηρεί ορισμένες προϋποθέσεις: εφόσον ελέγχει πάντοτε με την παρατήρηση και με το πείραμα τα πορίσματα των παραγωγικών συλλογισμών της, κι εφόσον τα θεωρεί πάντοτε ως απλές υποθέσεις. Η επιστήμη θεμελιώθηκε στην αμοιβαία αλληλεπίδραση της φύσης και της λογικής και απέκτησε τον χαρακτηριστήρα τον οποίο διατηρεί έκτοτε: αναδείχθηκε σε απτή γνώση του αισθητού κόσμου, η οποία εκφράζεται εντέλει με τύπους μαθηματικούς. Μάλιστα, καθώς ενοποιούνταν προοδευτικά οι επιμέρους τομείς της, η επιστήμη αναγόρευσε σε υπέρτατη φιλοδοξία της να χωρέσει μέσα στις εξισώσεις της ολόκληρο το σύμπαν.

G. Lefebvre, *Η Γαλλική Επανάσταση*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003, σελ. 72

3. Διαφωτισμός και πολιτική. [σελ. 11]

α) Οι απόψεις του Τζον Λοκ.

Βλ. παρακάτω, απάντηση στην άσκηση 1 του σχολικού βιβλίου.

β) Οι απόψεις του Ζαν Ζακ Ρουσό.

Βλ. παρακάτω, απάντηση στην άσκηση 1 του σχολικού βιβλίου.

Ο Ρουσό και η ιστορία του έργου του *Λόγος περί επιστημών και τεχνών*

Με όλη αυτή τη δραστηριότητα ο Ρουσό επί οκτώ χρόνια άφηνε το στίγμα του στην Ιστορία, ώσπου, κάποια μέρα του 1749, η ζωή του άλλαξε δρόμο.

Βρισκόταν καθ' οδόν για τις φυλακές της Βενσέν, για να επισκεφθεί τον φίλο του Ντιντερό. Ο Ντιντερό είχε συλληφθεί βάσει μιας *lettre de cachet* της περιβόητης βασιλικής διαταχής για φυλάκιση χωρίς προηγούμενη δίκη, λόγω της δημοσίευσης μιας επιστολής του με τίτλο *Επιστολή για τους τυφλούς (προς Χρήση εκείνων που βλέπουν)*, κείμενο το οποίο περιείχε όσα οι λογοκρίτες θα χαρακτήριζαν ασεβείς, αθεϊστικές απόψεις. Με την έκδοση του πρώτου τόμου της *Εγκυκλοπαίδειας* επί του πιεστηρίου, ο Ντιντερό είχε απόλυτη ανάγκη από κάποια συντροφιά να του αναπερώσει το ηθικό· ο καλύτερός του φίλος (εκείνο τον καιρό), ο Ρουσό, ήταν ο πιο τακτικός επισκέπτης του. «Ήμουν το δίκως άλλο ο άνθρωπος που τον συμπονούσε περισσότερο στα βάσανά του. Θεωρούσα πως έπρεπε επίσης να είμαι εκείνος του οποίου η παρουσία θα ήταν και η μεγαλύτερη παρηγοριά».

Η Βενσέν απέιχε δέκα χιλιόμετρα από το Παρίσι και ο πάμφτωχος Ρουσό αναγκαζόταν να διανύσει την απόσταση μέχρι εκεί πεζός, μέσα στην καλοκαιρινή ζέστη και σκόνη. Σε μια από τις πεζοπορίες του προς τη Βενσέν σταμάτησε να ξεποστάσει κάτω από ένα δέντρο, όπου άρχισε να ξε-

φυλλίζει τη λογοτεχνική εφημερίδα που είχε μαζί του. Την προσοχή του τράβηξε η προκήρυξη της Ακαδημίας της Ντιζόν για έναν διαγωνισμό δοκιμίου με θέμα «Η πρόοδος των επιστημών και των τεχνών διαφθείρει ή βελτιώνει τα ήθη;». Ο Ρουσό δέχεται μια αποκάλυψη: «Από τη στιγμή που διάβασα εκείνα τα λόγια είδα ένα άλλο σύμπαν κι έγινα άλλος άνθρωπος» λέει στις *Εξομολογήσεις*.

Ώσπου να φτάσει στη Βενσέν, βρισκόταν «σε κατάσταση μεγάλης ταραχής, σχεδόν στο χείλος της τρέλας». Οι πολέμοί του θα τη χαρακτήριζαν ως μια κατάσταση από την οποία ποτέ δεν θα συνερχόταν εντελώς – και ο ίδιος ο Ρουσό δεν θα διαφωνούσε. Ο Ντιντερό «με ενθάρρυνε να δώσω φτερά στις ιδέες μου και να διαγωνιστώ. Από εκείνη τη στιγμή ήμουν χαμένος. Όλες μου οι κακοτυχίες, όλη μου η ζωή από κει και πέρα ήταν φυσικά επακόλουθα εκείνης της στιγματίας τρέλας».

Εργάστηκε πυρετωδώς συντάσσοντας το δοκίμιό του. Τις νύχτες έμενε άπνους παλεύοντας με τις σκέψεις του, τις οποίες ορνηδοσκόταζε το επόμενο πρωί, κάτι που του έγινε συνήθεια. Το κείμενό του, στο οποίο επιτίθεται λυσσαλέα ενάντια στην καταστρεπτική επίδραση του πολιτισμού, κέρδισε το πρώτο βραβείο (ένα χρυσό μετάλλιο αξίας τριακοσίων λιρών). Δημοσιευμένο με τον τίτλο *Λόγος περί επιστημών και τεχνών*, προκάλεσε έντονη αίσθηση. Από τριανταοχτάχρονος αποτυχημένος μουσικός και θεατρικός συγγραφέας, αίφνης, μέσα σε μια νύχτα, είχε γίνει το επίκεντρο του ενδιαφέροντος της ελίτ των Παριζιάνων διανοουμένων στη «Δημοκρατία των Γραμμάτων», όπως αποκαλούνταν ο στενός κύκλος του πνεύματος, της λογοτεχνίας, της κριτικής και της φιλοσοφικής έρευνας – το παρισινό σαλόνι. Ήταν ένας κόσμος που υφίστατο εκ παραλλήλου με την παρακμάζουσα παραδοσιακή κουλτούρα της βασιλικής αυλής.

Μολοντί μέσα στις επόμενες δύο δεκαετίες οι ιδέες του εξελίχθηκαν και άλλαξαν, η θεωρία του Ρουσό αποκρυσταλλώθηκε με την ακόλουθη διάτρηση που επιχείρησε στην τυπική για τον Διαφωτισμό έννοια της ανάπτυξης του ανθρώπου. Σε σύγκριση με το παρελθόν, ο άνθρωπος είναι λιγότερο ελεύθερος, λιγότερο ίσος, λιγότερο ευτυχημένος, λιγότερο ειλικρινής, περισσότερο εξαρτημένος, περισσότερο αποξενωμένος, φίλαυτος και καχύποπτος. Είναι αδύνατον να περιγράψει κανείς τον σάλο που προκάλεσε αυτή η χροδιά κατευθείαν στην καρδιά της αισιοδοξίας του Διαφωτισμού, σε μια εποχή όπου οι στοχαστές έτρεφαν μια αξιωματική εμπιστοσύνη στην πρόοδο. Πολλοί θεώρησαν τους στοχασμούς του διεστραμμένους. Άλλοι έδειχναν να το απολαμβάνουν που γίνονται αποδέκτες ενός τέτοιου φιλοσοφικού μαστιγώματος. Ο Ντιντερό προωθούσε συστηματικά και ακούραστα την ευφυή πολεμική του Ρουσό, παρότι ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με πολλές από τις δικές του ιδέες και ουσιαστικά ειρωνευόταν τις δικές του υλικές φιλοδοξίες.

D. Edmonds & J. Eidinow, *Ο σκύλος του Ρουσό. Η ιστορία δύο μεγάλων στοχαστών και της διαμάχης τους την εποχή του Διαφωτισμού*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2007, σελ. 21-22

4. Ο Μοντεσκιέ και η διάκριση των εξουσιών. [σελ. 12]

Βλ. παρακάτω, απάντηση στην άσκηση 1 του σχολικού βιβλίου.

5. Ο Βολτέρος για την ανεξιθρησκία. [σελ. 12]

■ Ποιες ιδέες διακηρύσσει ο Βολτέρος για την ανεξιθρησκία;

Ο Βολτέρος υπήρξε υπέρμαχος της ανεξιθρησκίας, δριμύς επικριτής της Ρωμαιοκαθο-

λικής Εκκλησίας και του φανατισμού που επικρατούσε σε αυτήν και πολέμιος της μισαλλοδοξίας.

Στο απόσπασμα αναφέρεται στους χριστιανούς και στους πιστούς άλλων θρησκειών, στους καθολικούς ιερείς και στους ιερείς άλλων χριστιανικών δογμάτων, κηρύσσοντας την ανοχή που πρέπει να έχουν στις πεποιθήσεις και την πίστη των ανθρώπων που είναι οπαδοί άλλων δογμάτων. Οι διαφωτιστές στην πλειονότητά τους ήταν οπαδοί του ντεϊσμού ή άθεοι και όλοι ασκούσαν κριτική στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία για τον θρησκευτικό φανατισμό της.

Οι ιδέες του Βολτέρου, σύμφωνες με το πνεύμα των διαφωτιστικών ιδεών, προβάλλουν την ανεκτικότητα προς τη διαφορετική άποψη και την ανεξιθρησκία ως τα μέσα που θα απάλλασαν τους ανθρώπους από τη μισαλλοδοξία.

6. Ο Άνταμ Σμιθ και ο οικονομικός φιλελευθερισμός. [σελ. 12]

Βλ. παρακάτω, απάντηση στην άσκηση 3 του σχολικού βιβλίου.

Ανάλυση των εικονογραφικών πηγών του σχολικού βιβλίου

1. Εργοστάσιο υφαντουργίας στην Αγγλία (περίπου 1750). [σελ. 10]

Στην εικόνα παρουσιάζεται η εργασία σε ένα εργοστάσιο υφαντουργίας. Παρατηρούμε δύο εργάτες να χειρίζονται μηχανές κατασκευής υφασμάτων με την επίβλεψη ενός επιστάτη. Την περίοδο 1750-1780 κυρίως στη Μ. Βρετανία πραγματοποιείται η προσπάθεια εκβιομηχάνισης και η υφαντουργία αποτέλεσε έναν από τους κύριους πόλους της. Την εποχή εκείνη πολλοί επιχειρηματίες που διέθεταν κεφάλαιο δημιουργούσαν εργοστάσια στα οποία έβρισκαν απασχόληση χιλιάδες πρώην αγρότες, που λόγω της εκμηχάνισης της αγροτικής παραγωγής είχαν καταφύγει στις πόλεις αναζητώντας κάποιο εισόδημα. Η εκβιομηχάνιση σταδιακά οδήγησε στη βιομηχανική επανάσταση.

2. Ρουσό. [σελ. 11]

Ο Ζαν Ζακ Ρουσό (Jean Jacques Rousseau, 1712-1778), ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του Διαφωτισμού, γεννήθηκε και μεγάλωσε στη Γενεύη. Ο πατέρας του, Ισα-

Τι είναι ο Διαφωτισμός

Διαφωτισμός είναι η έξοδος του ανθρώπου από την ανωριμότητά του για την οποία φταί-

άκ Ρουσό, ήταν ωρολογοποιός. Η μητέρα του, η οποία ήταν κόρη ενός προτεστάντ ιερέα, πέθανε εννιά μέρες μετά τη γέννησή του. Ο Ρουσό σε ηλικία 10 ετών εγκαταλείφθηκε από τον πατέρα του, γνωρίζοντας έτσι δύσκολα παιδικά χρόνια. Το 1728, σε ηλικία 16 ετών, εγκαταλείπει τη Γενεύη και αρχίζουν οι περιπλανήσεις του, κατά τις οποίες βιοπορίζεται ασκώντας διάφορα επαγγέλματα (π.χ. διδάσκει μουσική κ.ά.). Σε ηλικία 38 ετών κέρδισε το πρώτο φιλολογικό του βραβείο και λίγο αργότερα διατύπωσε τη θεωρία του για το φυσικό δίκαιο του ανθρώπου. Ο Ρουσό υποστήριξε ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του καλός, αλλά οι κοινωνικοί θεσμοί τον διαφθείρουν και, για να σωθεί, πρέπει να επιστρέψει στη φύση. Στο έργο του *Αιμίλιος* υποστηρίζει ότι η φύση είναι ο καλύτερος δάσκαλος για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Στο *Κοινωνικό Συμβόλαιο* αμφισβητεί το δικαίωμα των βασιλιάδων να κυβερνούν απολυταρχικά τον λαό και υπερασπιζόμενος την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας διατυπώνει τις αρχές που πρέπει να διέπουν το πολίτευμα για να εξασφαλίζονται η πολιτική και η προσωπική ελευθερία. Υπερασπίζεται τη γενική βούληση, σύμφωνα με την οποία η κυβέρνηση υποτάσσεται στην κυρίαρχη θέληση του λαού και καμία εξουσία δεν είναι νόμιμη αν δεν εκφράζει τη θέλησή της.

ει ο ίδιος. Ανωριμότητα είναι η αδυναμία του ανθρώπου να μεταχειρίζεται τον νου του χωρίς την καθοδήγηση του άλλου. Φταίει χι' αυτή την ανωριμότητά του ο άνθρωπος όταν η αιτία της έγκειται όχι σε ανεπάρκεια του νου αλλά στην έλλειψη της απόφασης και του θάρρους να μεταχειριστεί τον νου του χωρίς την καθοδήγηση ενός άλλου. Sapere aude³! Να έχεις το θάρρος να μεταχειρίζεσαι τον δικό σου νου! Αυτή είναι η εμβληματική φράση του Διαφωτισμού.

I. Kant, «Τι είναι Διαφωτισμός», στο Mendelssohn, Kant, Hamann, Wieland, Riem, Herder, Lessing, Erhard, Schiller; *Τι είναι Διαφωτισμός*, μτφρ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1989, σελ. 19

3. Βολτέρος. [σελ. 11]

Ο Φραγκίσκος Μαρία Αρουέ (François-Marie Arouet, 1694-1778), ευρύτερα γνωστός με το φιλολογικό ψευδώνυμο Βολτέρος (Voltaire), ήταν Γάλλος φιλόσοφος, συγγραφέας και ευθυμογράφος και θεωρείται κεντρική μορφή και ενσάρκωση του Διαφωτισμού του 18ου αιώνα. Υπήρξε επίσης δοκιμιογράφος και κορυφαίος εκπρόσωπος του ντεϊσμού. Με το πολύμορφο έργο του άσκησε αυστηρή και οξύτατη κριτική εναντίον των απολυταρχικών καθεστώτων. Υπήρξε υπέρμαχος της ανεξιθρησκίας και στιγμάτισε τη μισαλλοδοξία της Καθολικής Εκκλησίας. Με τη φράση «Δεν συμφωνώ ούτε με μια λέξη από όσα λες, αλλά θα υπερασπίζω, και με το τίμημα της ζωής μου ακόμα, το δικαίωμά σου ελεύθερα να λες όσα πρεσβεύεις» κήρυξε το δικαίωμα της ελευθερίας της γνώμης. Η κριτική που άσκησε στην εξουσία συνέβαλε στην προετοιμασία της Γαλλικής Επανάστασης.

3. **Sapere aude:** να έχεις το θάρρος να γνωρίζεις ή αποφάσισε να μάθεις.

4. Γκ. Λεονιέ, Ο Ντ' Αλαμπέρ (στο τραπέζι) διαβάζει την Εγκυκλοπαίδεια στο σαλόνι της μαντάμ Ζοφρέν: τα παρισινά σαλόνια υπήρξαν εστίες του Διαφωτισμού. [σελ. 13]

Ο πίνακας είναι μια ρεαλιστική απεικόνιση της πλειάδας προσώπων που σύχναζαν στο σαλόνι της πλούσιας αστής μαντάμ Ζοφρέν. Στην εικόνα διακρίνεται η μαντάμ Ζοφρέν πίσω από τον Ντ' Αλαμπέρ, ενώ στους τοίχους του σαλονιού παρατηρούμε πολλά έργα τέχνης και στο βάθος διακρίνεται μια προτομή του Βολτέρου. Η Μαρία Θηρεσία Ζοφρέν καταγόταν από μια μεσοαστική οικογένεια με ελάχιστες γραμματικές γνώσεις. Χάρη στον γάμο της με τον πλούσιο βιομήχανο Πιερ Φρανσουά Ζοφρέν εισήλθε στην υψηλή κοινωνία του Παρισιού. Μετά τον θάνατό του άρχισε να οργανώνει στο σπίτι της συγκεκριμένες λογοτεχνών και καλλιτεχνών, πολλοί από τους οποίους ανήκαν στην ομάδα των διαφωτιστών και των συγγραφέων της *Εγκυκλοπαίδειας*. Την εποχή εκείνη οι κοινωνικές συναθροίσεις στα παρισινά σαλόνια υπήρξαν εστίες επεξεργασίας, προώθησης και διάδοσης των ιδεών του Διαφωτισμού, καθώς τότε οι άνθρωποι ενημερώνονταν μόνο από τις εφημερίδες και τα πολιτικά φυλλάδια.

Εγκυκλοπαίδεια ή Συστηματικό Λεξικό των επιστημών, των τεχνών και των επαγγελμάτων

Η *Εγκυκλοπαίδεια* της εποχής του Διαφωτισμού υπήρξε ένα έργο που σκοπό είχε να εκλαϊκεύσει τις επιστημονικές και φιλοσοφικές κατακτήσεις του καιρού της. Εκδόθηκε στο Παρίσι κατά το διάστημα από το 1751 ως το 1772, αρχικά σε 17 τόμους με 11 επιπλέον τόμους που περιλάμβαναν αποκλειστικά πίνακες. Ακολούθησαν ένα συμπλήρωμα 5 τόμων και ένα ευρετήριο 2 τόμων.

Έπειτα από ένα πρώτο διάστημα πρόχειρων προσπαθειών ο εκδότης εμπιστεύθηκε τη διεύθυνση του έργου σε δύο από τις μεγαλύτερες φυσιογνωμίες του Διαφωτισμού, τον Ντιντερό και τον Ντ' Αλαμπέρ, οι οποίοι στάθηκαν –ιδίως ο πρώτος– οι πρωτεργάτες της *Εγκυκλοπαίδειας* μέχρι την έκδοσή της.

Όπως έγραψε χαρακτηριστικά ο Ντ' Αλαμπέρ στον πρόλογο της *Εγκυκλοπαίδειας*, σκοπός του έργου ήταν «να εκθέσει στο μέτρο του δυνατού τη σειρά και τη συνάρτηση των γνώσεων, [...] να περιλάβει κάθε επιστήμη και για κάθε τέχνη, ελευθέρια ή μηχανική, τις γενικές αρχές που αποτελούν τη βάση της, και τις πιο βασικές λεπτομέρειες που αποτελούν την ουσία και την υπόστασή της».

Η *Εγκυκλοπαίδεια* υπήρξε η μεγαλύτερη συλλογική πνευματική και εκδοτική προσπάθεια του 18ου αιώνα, ένα από τα έργα-σύμβολα του Διαφωτισμού.

Απαντήσεις στις Ασκήσεις – Δραστηριότητες του σχολικού βιβλίου

- 1. Αφού μελετήσετε τις πηγές 3α, 3β και 4, να παρουσιάσετε σε σύντομο κείμενο τις πολιτικές θέσεις του Διαφωτισμού που υποστηρίζονται σε αυτές.**

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Οι διαφωτιστές που παρουσιάζονται στα συγκεκριμένα αποσπάσματα αποτελούν κάποιους από τους βασικούς εκπροσώπους του κινήματος του Διαφωτισμού, που με το

θεμελιώδες έργο τους αμφισβήτησαν τις πολιτικές θεωρίες και πρακτικές της εποχής τους και, εμπνευσμένοι από τα ιδεώδη του Διαφωτισμού, διατύπωσαν ριζοσπαστικές ιδέες που προώθησαν τα επαναστατικά κινήματα της εποχής και κληροδοτήθηκαν στα σύγχρονα δημοκρατικά πολιτεύματα.

Οι θέσεις του **Λοκ (3α)** περί πολιτικής βίας αποτέλεσαν ένα από τα κύρια πολιτικά όπλα της Ένδοξης Επανάστασης στην Αγγλία (1688), της Αμερικανικής Επανάστασης (1776-1783) και της Γαλλικής Επανάστασης (1789). Η νομιμοποίηση της πολιτικής βίας θεμελιώνεται στη θεωρία του «κοινωνικού συμβολαίου» του Λοκ που διατυπώνεται στο έργο του *Δύο δοκίμια περί διακυβερνήσεως*: σύμφωνα με αυτό, όταν οι άνθρωποι συγκρότησαν κοινωνίες και όρισαν κυβερνήσεις έδωσαν στις κυβερνήσεις την εξουσία να προστατεύουν αυτά τα δικαιώματα. Είχε συναφθεί, δηλαδή, ένα είδος συμφωνίας, ένα «κοινωνικό συμβόλαιο», ανάμεσα στον λαό και την κυβέρνησή του. Αν μια κυβέρνηση δεν προστατεύει τα δικαιώματα των πολιτών της και αποβαίνει τυραννική για τον λαό, τότε αυτοί έχουν το αναπαλλοτρίωτο δικαίωμα να αντισταθούν και να την αντικαταστήσουν με ένοπλα μέσα. Ο Λοκ, έτσι, δικαιολογεί την προσφυγή του λαού στην επανάσταση για την ανατροπή της κυβέρνησής του, όταν ο ηγεμόνας παραβιάζει τους όρους του κοινωνικού συμβολαίου, ιδέα αρκετά ανατρεπτική και ριζοσπαστική σε μια εποχή που κυρίαρχη πολιτική θεωρία ήταν η «ελέω Θεού» μοναρχία.

Ο **Ρουσό (3β)** στο έργο του *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο* υποστηρίζει μια μορφή πολιτειακής οργάνωσης όπου θα πρωτεύει η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Προεκτείνει την έννοια του «κοινωνικού συμβολαίου» εισάγοντας την έννοια της *Γενικής Βούλησης*, η οποία δηλώνει το καλό για το κοινωνικό σύνολο· αυτή εκφράζει την κοινωνία και κάθε μέλος της κοινωνίας πρέπει να υπακούει σε αυτήν, ακόμα και αν αυτό είναι σε βάρος του προσωπικού συμφέροντος. Οι πολίτες θυσιάζοντας ένα μέρος της ανεξαρτησίας τους προωθούν το συλλογικό συμφέρον και παίρνουν ως αντάλλαγμα μια πραγματική πολιτική ελευθερία, αφού θα υπακούουν σε νόμους που οι ίδιοι έχουν θεσπίσει. Με τον τρόπο αυτό η πολιτική εξουσία βρίσκεται στα χέρια του λαού, ο οποίος αποφασίζει για τους νόμους και τον ηγεμόνα του, ενώ ο τελευταίος είναι εντολοδόχος και εκφραστής της βούλησης του λαού.

Ο **Μοντεσκιέ (4)**, ένας από τους σημαντικότερους θεμελιωτές της πολιτικής επιστήμης, στο έργο του *Το Πνεύμα των Νόμων*, με συγκριτική μελέτη πολλών θεσμών από την αρχαιότητα ως την εποχή του, θέλησε να δείξει ότι οι νόμοι διαμορφώνονται σύμφωνα με τις συνθήκες ζωής και τις ανάγκες των κοινωνιών και υποστήριξε ότι πρέπει η κρατική εξουσία να διακρίνεται σε τρεις επιμέρους εξουσίες («*διάκριση των εξουσιών*») με αρμοδιότητες έτσι κατανεμημένες ώστε να εξισορροπούνται αμοιβαία και να αποτρέπεται η δυνατότητα κατάχρησης της κρατικής εξουσίας. Τα είδη των εξουσιών είναι τρία: η εκτελεστική, η νομοθετική και η δικαστική. Καθεμιά θα πρέπει να ασκείται από

διαφορετικό σώμα. Έτσι, η νομοθετική θα πρέπει να ασκείται από την κυβέρνηση, που θα προβαίνει στην ψήφιση των νόμων, η εκτελεστική από τα κυβερνητικά όργανα, που θα εξασφαλίζουν την ομαλή διαχείριση των λειτουργιών του κράτους, και η δικαστική από τα δικαστήρια και τους δικαστές, που θα ερμηνεύουν και θα ελέγχουν την τήρηση των νόμων. Όταν όλες συγκεντρώνονται στο πρόσωπο ενός απόλυτου μονάρχη, εκείνος μπορεί να προβεί σε οποιοδήποτε είδους αυθαιρεσίες (π.χ. να ψηφίζει τους νόμους που επιθυμεί, να αποφασίζει ό,τι θέλει, να δικάζει και να τιμωρεί όποιον θέλει), ασκώντας έτσι μια τυραννική διακυβέρνηση άδικη, ανελεύθερη και καταπιεστική για τους πολίτες της, χωρίς μάλιστα να λογοδοτεί σε κανέναν. Η σπουδαιότητα της διάκρισης των εξουσιών καταδεικνύεται από το γεγονός ότι έχει αποτελέσει θεμέλιο όλων των σύγχρονων δημοκρατικών πολιτευμάτων.

2. Ποιας κοινωνικής τάξης τις επιδιώξεις εξυπηρετούσε, αντικειμενικά, ο οικονομικός φιλελευθερισμός; Πριν απαντήσετε, να μελετήσετε την πηγή 6.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Ο Άνταμ Σμιθ, θεμελιωτής του οικονομικού φιλελευθερισμού, στο έργο του *Έρευνες για τη φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών*, το οποίο ενσωματώνει πολλά στοιχεία της πολιτικής φιλοσοφίας του Διαφωτισμού, υποστήριξε ότι το κράτος πρέπει να παρεμβαίνει όσο το δυνατόν λιγότερο στην οικονομική ζωή. Η περιορισμένη οικονομική ανάπτυξη από την κρατική παρέμβαση υποδηλώνει μια κατάσταση βαρβαρότητας, ενώ χρέος του κράτους είναι να διασφαλίζει την ειρήνη, να περιορίζει τους φόρους και να είναι ανεκτικό απέναντι στους πολίτες. Έτσι, το κράτος δεν πρέπει να παρεμβαίνει στις οικονομικές δραστηριότητες, αλλά να διασφαλίζει τις συνθήκες και τους όρους εκείνους που απαιτούνται ώστε αυτές να υλοποιούνται απρόσκοπτα: όταν διασφαλίζεται η ειρήνη, διευκολύνονται η παραγωγή και η διακίνηση των αγαθών, όταν μειώνονται οι φόροι, αυξάνονται τα κεφάλαια, και όταν το κράτος είναι ανεκτικό απέναντι στους πολίτες, είναι ελαστικότερες και οι ποινές για οικονομικά αδικήματα. Οι ιδέες αυτές, σε συνδυασμό με την άποψη των υποστηρικτών του οικονομικού φιλελευθερισμού ότι η παραγωγή, η διακίνηση και οι τιμές των αγαθών πρέπει να είναι ελεύθερα από τον έλεγχο του κράτους, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο οικονομικός φιλελευθερισμός εξυπηρετούσε κατά κύριο λόγο τις επιδιώξεις της αστικής τάξης, δηλαδή των εμπόρων, των βιομηχάνων και των τραπεζιτών.

3. Διαθεματική δραστηριότητα: Αξιοποιώντας τις πληροφορίες που δίνονται στο βιβλίο της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής, να αναζητήσετε επιδράσεις της πολιτικής σκέψης του Διαφωτισμού στο ελληνικό σύνταγμα που ισχύει σήμερα.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Οι επιδράσεις της πολιτικής σκέψης του Διαφωτισμού στο ισχύον ελληνικό σύνταγμα υπογραμμίζονται στο παρακάτω απόσπασμα από την Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή, Γ' Γυμνασίου, κεφ. 8: «Τα Πολιτεύματα και το Σύνταγμα», σελ. 67-74.

Από τις 11 Ιουνίου 1975, με την ψήφιση του νέου Συντάγματος (άρθρο 1 Συντ.), το πολίτευμα της χώρας μας είναι η **Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία**. Ειδικότερα:

- Είναι Δημοκρατία, γιατί όλες οι εξουσίες πηγάζουν από τον λαό, υπάρχουν γι' αυτόν και ασκούνται, όπως ορίζει το Σύνταγμα, σύμφωνα με την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας.
- Είναι Προεδρευόμενη Δημοκρατία, γιατί αρχηγός του κράτους είναι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ένας Έλληνας πολίτης που εκλέγεται από το Κοινοβούλιο (Βουλή).
- Είναι Κοινοβουλευτική, γιατί ο λαός ασκεί την εξουσία μέσα από τους αντιπροσώπους του (βουλευτές) στο Κοινοβούλιο, από το οποίο προέρχεται η Κυβέρνηση, η οποία κυβερνά τη χώρα και εκλέγεται ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας.

Οι αρχές που διέπουν το ελληνικό σύνταγμα αποτελούν βασικές σταθερές του Δημοκρατικού Πολιτεύματος και είναι η **αρχή της λαϊκής κυριαρχίας**, η **αρχή του κράτους δικαίου**, η **αρχή του κοινωνικού κράτους** και η **αρχή της διάκρισης των λειτουργιών**.

Λαϊκή κυριαρχία

Με βάση την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, πηγή όλων των εξουσιών είναι ο λαός. Σε όλα τα δημοκρατικά συντάγματα κορυφαίο άρθρο είναι αυτό στο οποίο αναφέρεται ότι «όλες οι εξουσίες πηγάζουν από τον λαό και ασκούνται υπέρ αυτού και του έθνους» (άρθρο 1 Συντ.).

Η λαϊκή κυριαρχία στηρίζεται στην ελευθερία και την ισότητα των πολιτών. Οι αξίες αυτές ορίζονται από τις πρώτες διακηρύξεις των αστικών επαναστάσεων ως θεμελιώδεις και αδιαπραγμάτευτες. Γι' αυτό τον λόγο το άρθρο 1 του Συντάγματός μας που κατοχυρώνει τη λαϊκή κυριαρχία σαν «θεμέλιο του πολιτεύματός μας» δεν αναθεωρείται.

Με βάση τη λαϊκή κυριαρχία, η εξουσία του λαού ασκείται από εκείνους τους πολίτες που έχουν το δικαίωμα να ψηφίζουν, δηλαδή από το εκλογικό σώμα. Συνεπώς η θέληση του κυρίαρχου λαού είναι η θέληση του εκλογικού σώματος και μάλιστα της πλειοψηφίας του, η οποία εκλέγει τα όργανα του κράτους (αντιπροσωπευτικό σύστημα). Με βάση το αντιπροσωπευτικό σύστημα, η λαϊκή κυριαρχία καθιερώνεται και στα ελληνικά συντάγματα, για πρώτη φορά στο Σύνταγμα της Τριζίννας το 1827.

Σήμερα η λαϊκή κυριαρχία κατοχυρώνεται μέσα από διαδικασίες που προβλέπονται σε ειδικότερες διατάξεις του Συντάγματος. Συγκεκριμένα:

- κάθε τέσσερα χρόνια ο λαός εκλέγει τους αντιπροσώπους του (βουλευτές, δημάρχους και νομάρχες).

- όλοι οι Έλληνες πολίτες που συγκεντρώνουν τις προϋποθέσεις που ορίζει το Σύνταγμα μπορούν να είναι υποψήφιοι για τα αξιώματα του Προέδρου της Δημοκρατίας, του βουλευτή, του δημάρχου και του νομάρχη.
- ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να ζητήσει από τον λαό να εκφράσει τη γνώμη του με δημοψήφισμα για κρίσιμα εθνικά θέματα, όπως ορίζει το Σύνταγμα.
- οι πολίτες έχουν δικαίωμα συλλογικής δράσης, όπως τα δικαιώματα να συγκεντρώνονται, να φτιάχνουν συνεταιρισμούς, να απεργούν, να συνδικαλιζονται κ.ά.
- όλα τα όργανα του κράτους έχουν την υποχρέωση να σέβονται τις αρχές της λαϊκής κυριαρχίας και να ασκούν τις αρμοδιότητές τους, όπως ορίζει το Σύνταγμα και οι νόμοι.

Το κράτος δικαίου

Το κράτος δικαίου είναι αποτέλεσμα των προσπαθειών της αστικής τάξης, τον 19ο αιώνα, να περιορίσει την αυθαιρεσία της μοναρχικής εξουσίας και να διασφαλίσει τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα των πολιτών, γραμμένα σε ένα Σύνταγμα.

Το κράτος δικαίου δημιουργείται με την ψήφιση των πρώτων Συνταγμάτων, με τα οποία κατοχυρώνεται το δικαίωμα του λαού να εκλέγει τους αντιπροσώπους του (βουλευτές) και αυτοί να ψηφίζουν τους νόμους, στους οποίους πρέπει να υπακούουν όλα τα κρατικά όργανα.

Κράτος δικαίου συγκεκριμένα σημαίνει ότι:

- κάθε πράξη οποιουδήποτε οργάνου της εξουσίας πρέπει να προβλέπεται από το Σύνταγμα και τον νόμο (αρχή της νομιμότητας). Οποιαδήποτε απόφαση παίρνει ένας υπουργός, ένας δήμαρχος ή μια δημόσια υπηρεσία πρέπει να είναι σύμφωνη με τον νόμο, π.χ. ο τρόπος σύλληψης ενός πολίτη από ένα αστυνομικό όργανο περιγράφεται επακριβώς στον ποινικό κώδικα.
- κατοχυρώνεται η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών στο Σύνταγμα (π.χ. ελευθερία σκέψης).
- κατοχυρώνεται η ανεξαρτησία των δικαστών από την επιρροή των άλλων κρατικών οργάνων (π.χ. μονάρχης, κυβέρνηση).

Οι παραπάνω αρχές του κράτους δικαίου κατοχυρώνονται σε όλα τα σύγχρονα δημοκρατικά κράτη, εκτός από τα αστυνομικά-αυταρχικά κράτη, τα οποία στην Ιστορία γνωρίσαμε ως μοναρχία, δικτατορία ή φασιστικό καθεστώς.

Κοινωνικό κράτος

Στις δημοκρατίες που δημιουργήθηκαν με βάση το κράτος δικαίου προέκυψαν τεράστια προβλήματα λόγω των οικονομικών ανισοτήτων μεταξύ των κοινωνικών τάξεων που διαμορφώθηκαν, ιδιαίτερα μετά τη βιομηχανική επανάσταση. Αυτό είχε ως συνέπεια οι πολίτες που ανήκαν σε χαμηλά οικονομικά και κοινωνικά στρώματα να διεκδικούν, κυρίως μέσα από τα εργατικά συνδικάτα, βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου.

Για την κάλυψη των αναγκών των πολιτών και τη μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων δημιουργήθηκε το κοινωνικό κράτος ή «κράτος πρόνοιας ή ευημερίας» με στόχο την κοινωνική δικαιοσύνη. Κατοχυρώνεται στα συντάγματα των ευρωπαϊκών κρατών γύρω στα μέσα του 20ού αιώνα, κυρίως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Για να μπορούν οι πολίτες να απολαμβάνουν αυτά που είναι απαραίτητα για τη ζωή τους, το κοινωνικό κράτος αναλαμβάνει την υποχρέωση να παρέχει δωρεάν υπηρεσίες στους πολίτες σχετικά με την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, εκπαίδευση, ασφάλιση, στέγαση των πολιτών κ.ά. Δημιουργήθηκε λοιπόν μια σειρά από δικαιώματα που ονομάστηκαν κοινωνικά δικαιώματα, τα οποία περιγράφονται στο Σύνταγμα, π.χ. η δημόσια δωρεάν παιδεία, την οποία απολαμβάνουν όλοι οι Έλληνες πολίτες.

Κατοχυρώνονται επίσης τα δικαιώματα των πολιτών στο καθαρό περιβάλλον και ενισχύεται η οικογένεια (επιδόματα πολυτέκνων, μητρότητας κ.ά.) και η προστασία από την Πολιτεία ευάλωτων κοινωνικά ομάδων (ειδικές εγκαταστάσεις για τη διευκόλυνση ατόμων με αναπηρίες, επιδόματα ανεργίας κ.ά.).

Αρχή της Διάκρισης των Λειτουργιών

Τα όργανα του κράτους ψηφίζουν νόμους, διοικούν (εκτελούν) εφαρμόζοντας αυτούς τους νόμους και απονέμουν δικαιοσύνη, επιλύοντας τις διαφορές που προκύπτουν από την εφαρμογή των νόμων. Επομένως, η κρατική εξουσία εκδηλώνεται με τρεις διαφορετικές λειτουργίες: τη νομοθετική, την εκτελεστική και τη δικαστική.

Με τη διάκριση των λειτουργιών η κρατική εξουσία μοιράζεται σε διαφορετικά όργανα και δεν συγκεντρώνεται σε ένα από αυτά, γεγονός που θα οδηγούσε σε αυθαιρεσίες.

Με αυτήν τη διάκριση των λειτουργιών της κρατικής εξουσίας είναι οργανωμένο το πολίτευμά μας. Το άρθρο 26 του Συντάγματός μας καθορίζει τα κρατικά όργανα που ασκούν αυτές τις λειτουργίες.

Στα σύγχρονα δημοκρατικά κράτη δημιουργείται η ανάγκη για ταχύτερη και αποτελεσματικότερη άσκηση της κρατικής εξουσίας. Αυτό πραγματοποιείται με τη συνεργασία των οργάνων που ασκούν κρατικές λειτουργίες. Για τον λόγο αυτό καθιερώνεται η αρχή της σχετικής διάκρισης των λειτουργιών. Τη σχετική διάκριση των λειτουργιών ακολουθεί και το ελληνικό Σύνταγμα. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας συμμετέχει στην άσκηση της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας, η Βουλή, κάποιες φορές, αποκτά δικαστικές αρμοδιότητες (π.χ. όταν δικάζει υπουργούς) και η Κυβέρνηση νομοθετικές πράξεις (πράξεις νομοθετικού περιεχομένου).

Ερωτήσεις κατανόησης*

- 1.1 Τι γνωρίζετε για τις κοινωνικές μεταβολές στην Ευρώπη τον 17ο και τον 18ο αιώνα;
- 1.2 Τι γνωρίζετε για το κίνημα του Διαφωτισμού;
- 1.3 Ποιες πολιτικές θέσεις-έννοιες εκφράστηκαν την εποχή του Διαφωτισμού;
- 1.4 Τι γνωρίζετε για τον οικονομικό φιλελευθερισμό;
- 1.5 Τι γνωρίζετε για την «Εγκυκλοπαίδεια»;

Μαθαίνοντας από τις πηγές

Η φιλοσοφία στην περίοδο του Διαφωτισμού

Η φιλοσοφία χαρακτηρίζεται λοιπόν από τα πρωτεία του λόγου και έτσι ακριβώς την προσδιορίζει η Αν ντε Λαμπέρτ σε μια διάσημη ρήση: «Φιλοσοφώ σημαίνει ότι αποδίδω στον λόγο όλη του την αξία και τον κάνω να επανακτήσει τα δικαιώματά του, κλονίζω τον ζυγό της παράδοσης και της αυθεντίας» (1715).

Εν κατακλείδι, το κίνημα οφείλει πολλά στους στοχαστές οι οποίοι, από τον 16ο αιώνα, κρίνουν ότι δεν είναι δυνατό να γίνονται αποδεκτές χωρίς εξέταση οι αρχές που θεωρούνται ως ακλόνητες βάσεις της κοινωνίας, ακόμα κι αν αφορούν τους πολιτικούς θεσμούς, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις ή τους ηθικούς κανόνες. Ανάμεσα στους άμεσους εμπνευστές των φιλοσόφων του 18ου αιώνα ιδιαίτερη θέση κατέχουν ο Μπαϊλ και ο Φοντενέλ, οι οποίοι από τα τέλη της βασιλείας του Λουδοβίκου ΙΔ' εξαίρουν την αξία του κριτικού πνεύματος, καθώς και οι φιλόσοφοι των φυσικών δικαιωμάτων στην Αγγλία του 17ου αιώνα, ιδιαίτερα ο Λοκ.

S. Berstein, P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης. Από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στα ευρωπαϊκά κράτη, 5ος-18ος αιώνας*, τ. 1, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, σελ. 458-459

Ο οικονομικός φιλελευθερισμός

[...] οι οικονομολόγοι του 18ου αιώνα κρίνουν ότι η Ευρώπη θα γνωρίσει την ευημερία αν οι άνθρωποι αφήσουν αυτούς τους μηχανισμούς να λειτουργήσουν, αντί να τους ρυθμίζουν. Η νέα σκέψη προσχωρεί αποφασιστικά στις αντιλήψεις που έχει εκθέσει ο Άνταμ Σμιθ στη «Διερεύ-

* Οι απαντήσεις στις Ερωτήσεις κατανόησης βρίσκονται στο τέλος του βιβλίου.

νηση της φύσης και των αιτιών του πλούτου των εθνών» (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 1776): δεν είναι η ποσότητα των συσσωρευμένων πολύτιμων μετάλλων που συνιστά τον πλούτο μιας χώρας αλλά η εργασία και το επιχειρηματικό πνεύμα. [...] σε όλες τις περιπτώσεις η ευημερία βασίζεται στην ελευθερία της παραγωγής και των ανταλλαγών. Το σύνθημα αυτών των φιλελεύθερων οικονομολόγων, «*Laissez faire, laissez aller*» («αφήστε τα πράγματα να ακολουθήσουν τον δρόμο τους»), τους τοποθετεί στους αντίποδες του εμποροκρατικού πνεύματος που είχε κυριαρχήσει στην Ευρώπη από τον 16ο αιώνα.

S. Bernstein, P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης. Από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στα ευρωπαϊκά κράτη, 5ος-18ος αιώνας*, τ. 1, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, σελ. 463

Η σκέψη κατευθύνει τον άνθρωπο

«Όπως ένας άνθρωπος που προχωρεί μόνος του μέσα στο σκοτάδι, αποφάσισα να βαδίζω αργά και να είμαι προσεκτικός απέναντι σε καθετί, προκειμένου να βρω την αληθινή μέθοδο για να φθάσω στην ουσιαστική γνώση όλων των πραγμάτων που το πνεύμα μου είναι ικανό να αντιληφθεί [...].

Το πρώτο αξίωμα ήταν να μη θεωρώ ποτέ τίποτε ως αληθινό προτού το γνωρίσω πραγματικά και ουσιαστικά ως τέτοιο. Δηλαδή, να αποφεύγω με φροντίδα τη βιασύνη και την προκατάληψη και να μην αποδέχομαι καμιά από τις κρίσεις μου, παρά αυτή μονάχα που θα παρουσιαζόταν τόσο ξεκάθαρη και σαφής στο πνεύμα μου, ώστε να μην μπορώ να την αμφισβητήσω.

Το δεύτερο αξίωμα ήταν να διαχωρίζω καθεμιά από τις δυσκολίες που θα διαπίστωνα σε τόσα επιμέρους κομμάτια, που να μπορεί κανείς με ορθολογικότητα να επιλύει τις δυσκολίες καλύτερα.

Το τρίτο αξίωμα ήταν να κατευθύνω με τάξη τις σκέψεις μου, αρχίζοντας από τα πιο απλά και ευκολοκατανόητα αντικείμενα, για ν' ανεβώ σιγά σιγά σε διαδοχικούς αναβαθμούς, μέχρι την επιστημονική γνώση των πιο σύνθετων αντικειμένων. Να υποθέτω ακόμα ότι υπάρχει μια τάξη και ανάμεσα σ' αυτά που δεν προηγούνται αναγκαστικά το ένα του άλλου.

Και το τελευταίο αξίωμα ήταν να καταγράφω τόσο πιστά και συστηματικά το υλικό μου και να το επισκοπώ τόσο εποπτικά, ώστε να είμαι βέβαιος ότι δεν παρέλειψα τίποτα.

R. Descartes, *Λόγος περί της Μεθόδου*, 1637